

SZLOVENSZKÓI MAGYAR IRODALOM PROBLÉMÁI.

Szülő Gézának ajánlom.

Irta: Gogolák Lajos.

MACHIAVELLI tanítása óta sokan tartják bonyolult, magas, egyéni művészetnek a politikát. Mégis: igazi művészet és igazi politika sohasem fértek meg jól és őszintén egymás mellett; a politikus mindig büszke volt ügyességére, mellyel maga alá gyűrte a gyors pillanatot; a művész mindig büszke volt rá, hogy örökebb és szebb dolgokból alkot, mint a tegnapiak és más elomló lehetőségei. És ha a művész nagynéha mégis leszállt külön életéből ebbe a megvetett, köznapi világba (— az igazi politikus: a realista világába —) nem mindig volt oly szerencsés, mint André Gide, hogy rögtön pártot talált; gyakrabban járt úgy, mint a keserű, száműzött Dante: «önmagából csinált pártot önmagának»...

Szívesen írnék inkább arról, hogy a kisebbségi magyar irodalom, a kisebbségi művészet világa milyen *tiszta* irodalom, *tiszta* művészet: avagy arról is, hogy *mennyire* független a mindennapi élettől és a mindennapok politikájától. De ezt a szomorú életet s ennek politikáját, irodalmát hasztalan mérjük Machiavelli, Dante, Gide messi kategóriáival. A kisebbségi irodalom egyúttal társadalmi funkció is, aminthogy magas, bonyolult művészet a kisebbségi politika is. A kisebbségi magyar alkotó nem élhet elefántcsonttorony életet. Mai államának és szűkebb nemzeti közösségének belső és külső változásai vaskényszerrel határozzák meg egyéni és közösségi sorsát. Vajjon van-e innen kiút? Ember és közösség örök — tragikus és megoldhatatlan — kérdései és kapcsolatai itt sokkal égetőbbek. A kisebbségi művész — a maga lezárt, összeszűkített egyéni sorsán át — sokkal inkább a közösség tagjának érzi magát, mint boldogabb, szabadabb társai. És itt belezajtszik a nemzeti tragikumba egy másik, belsőbb, külön tragédia is: a kisebbségi művész szinte elveszti egyéniségét és megszázaszorozva éli át a kollektivum révületét, az individuum önfeledt — vagy átkozódó és öntépő — beleolvadását a közösség tragikumába. Kollektivum, kollektív révület — vajjon hol itt a határ a kikerülhetetlen, az önkéntes, a vállalt kisebbségi erkölcsi kötelességek s a háborúutáni irodalmi divatok — s a «divatok» itt néha egész új világérzések is — között? De mégis így van és ez közös kisebbségi és magyarországi szellemi tragédia — és hol van belőle szabadulás? — mert valójában itt vannak Nyugattól való elszakadásunk igazi gyökerei: erre a «kollektív» divatra vezethetők vissza szellemiségünk elsőkélyesedésének, mai antiintellektualizmusunknak okai. Nem szeretem a «kollektivumot», ha fölületes divat, — de mélyen tisztelen, ha átértett, átélt fejlődés, küzdelem eredményét jelenti az egyén, az *ember* életében. Mert Európában, hol ma minden — úgy látják fölszínes elmék — a «kollektivum» felé halad, újra, ismét az önmagában betetőzött autonóm *ember* az irodalom s a gondolkozás legigazabb, legizgatóbb témája a lélektelen *tömeg* helyett. Ki olvassa ma már oly őszintén, ahogy annakidején olvastuk, az új orosz irodalom «kollektív» révületű, kavargó alkotásait? Így mutat a mai európai irodalom újra utat

vissza az ember felé — még ha hitet is tesz a kollektivum mellett, mint Gide, mégis mily egyéni, mily őszinte, mily magányos, mily emberi! —, hiszen mindnyájan érezzük, hogy nem a tömeg ad nekünk megigazolást, őszinteséget, emberiséget, hanem csakis önmagunk. Úgy érezzük, átmeneti korban él most — Európa válságában benne van a magyar válság is — irodalmunk s talán, talán új tájak felé is mutat néha már. De mégis változatlanul tovább él az ötvenéves elődök, a nagy expresszionisták és naturalisták kollektív révülete; «révület» írom, mert ez az irodalmi «kollektív» ösztön (mondhatnám: népies szándék) sehogysem bírja megtalálni a határt, hol a választó vonal a közösség baját joggal átélő irodalom és a gyakorlati politika közt? És ezt a kollektív irányt a magyar érzelem előtt drága tájak élesztik ma is tovább; érzelem és irodalmi divat itt egyek: ma Erdély irodalma folytatja tovább ezt a kollektív hangulatot, mely tudatosan elzárkózik ősi (hol valódi, hol fiktív) mélységeibe, elzárkózik Nyugat, Európa és a nyugatias Magyarország elől — Cserei Mihály életérzése, politikai ösztöne éled itt újjá — a maga külön történeti kereteibe s különös ízeket érlel és ízlel, melyekről, mint távoli laikus, nem tudom megállapítani, mennyi itt a divat, a modor, az etnográfia és a külön, igazi, népi, történeti, politikai valóság.

Elismerem és tudom, hogy az erdélyi irodalomból reánk áradó közönségi és népi léleknek nagyon nagy politikai és társadalmi funkciója van; egy magárahagyott, zaklatott néptöredék mélyed itt vissza önmagába s keres menekvést a jelen elől a történet, a múlt, a «népi» összetartozás védfalai (vagy illúziói?) közt. De ez az Erdély felé Magyarországról forduló érdeklődés mintha kissé egyoldalú volna. Budapesten mintha elfelejtették volna azt, hogy északon is élnek magyarok és hogy Szlovenszko mai földje mily fontos területe volt Magyarországnak. Nem érezték, hogy a szlovenszkoí táj és az ottani magyarság műveltsége, multja, jelene talán jelenthet külön ízt, értéket is és — talán külön (az erdélyitől tán eltérő, de szintén eléggé fontos) missziót is. Szükséges volt ehhez az Erdélyre való hivatkozás, hogy érzékeltessem a két táj eltérő problematikáját.

A külön, szeparatista, regionális történeti tradíció Erdély esetében nagy politikai, társadalmi erő. Erdély: magabazárt, komoly föld ez s a magabazárt erdélyi lélek ma is az erdélyi államiság legidőállóbb terméke. Szlovenszko viszont nem volt önálló állam, vagy területi egység soha, hanem Magyarországnak osztatlan része volt — és volt idő, midőn csak a mai Szlovenszko földje volt Magyarország. Erdély kissé mindig kelet maradt: embereiben, népeiben, tájai és városai külsejében, műveltsége és tradíciói zárttságában, benne érzik egy eredeti, különös, keleties íz s ősi rétegek ütköznek föl minduntalan. A mai Szlovenszko viszont mindig nyugat volt: hosszanti, középponttalan, elnyúlt fekvése, melyben minden völgy, minden táj a legkülönbözőbb jelleget hordozza, azután délről nyílt helyzete, ahogy a déli magyar középponthoz csatlakozik: ezek mind hozzájárultak ahhoz, hogy mióta a déli török veszély ellen itt védetett meg a magyar államiság, a nyugatias (katolikus és luteránus) magyar műveltség, ez a föld szinte legérzékenyebb átfutó területe lesz minden nyugati áramnak. Emberei és életformái, építészeti stílusai, története mind nyugathoz kapcsolják. Ez a föld ma is klasszikus területe a magyar művelődés legsodálatosabb századainak. Ahogy délről, az elsikkadt síkok felől érkezik az utazó, álljon meg egy-egy ilyen impressziókkal füledt nap alkonyán valamelyik szlovenszkoí város főutcáján, főterén s gondoljon egy pillanatra a messzi századokra: mélyről jött,

ősi nyugati polgári kultúra (mely *ma* haldokol ebben az új világban) veszi körül itt a polgártalan Magyarország fiát; ó, mennyire nyugati, európai ez a kép, ahogy továbbél a jelen felé!

De: szorongva írom le első otthonaim s szerettem otthonának, a szlovenszkói magyar városnak e dicséretét (talán illúzió is ez a dicséret, hiszen ez a régi magyar polgári élet *ma ott is* csüggedt és fuldokol), hiszen ma a «népiesség» az egyedül üdvözítő lelki divat s polgárnak (bár még nem «budapesti polgárnak...») lenni, ma oly megvetett dolog; de én mégis szeretem otthonomat, Szlovenszkót, mely régi polgári föld és egyáltalában nem «népies»... Beismerem: ez *ma*, a «népiesség» korában Szlovenszko passzivuma. És itt van az oka, hogy itt nem fejlődött ki oly irodalom, melyet az Erdély mintái után menő közízlés megkövetel. De a mai szlovenszkói magyar népiesség legkevésbé se «szlovenszkói»... Ez a magyar nép középponttalan, szétszórt peremnép s a köztársaság déli részén, hosszan elnyúltan lakik. Középponttalan létében nincs önálló és ősi jellege; nyugaton a dunántúli és dunai, keleten a felsőtiszai és gömöri magyarságnak szinte átmenet nélküli folytatása; nincsenek különösebb s átfogóbb jellemvonásai, ősi eredeti művészi formái (talán Gömör népművészetét és a Bartók által fölfedezett délnyitrai zenéjét kivéve). És aztán végeredményben mégis három nép él egymásrassúfoltan itt: magyar, német, szlovák; magyar nemes és szlovák eredetű nemes közt épp úgy nem volt soha különbség, mint magyar paraszt és szlovák paraszt között s ebbe az összhangba a polgáriasultság legrégebb és legfinomabb magyarországi formáit hozták Pozsony, a bányavárosok, a szeptesi németség, Eperjes, Kassa. Szlovenszko földje, mondtuk, természetből dekoncentrált, épp hosszanti helyzete miatt s tán ezért is oly változatosak e tájak és a belőlük fakadt lelkiség, hiszen egyik táj, egyik rész sem uralkodhatott el soha a másik rovására. Szlovenszko így termelte ki öntudatlanul is, már pusztá létével is azt a gondolatot és lélekformát, melyet túl is, innen is a dunai kérdés egyetlen békés megoldási módjának tartanak. Ez a népek békés együttélésének földje volna, ha nem zavarnák idegen erők. Ha Szlovenszko magyar hivatásáról beszélek, úgy ezt tartom e föld legnagyobb értékének. Ha Erdély válságos időkből küldte Magyarországra felé a népiesség szeretetét — a nép emberi és szociális igazsága független minden irodalmi divattól s ez a «népiesség» mindenkihez közös, — úgy talán Szlovenszko, a magyarországi művelődésnek, polgáriasodásnak és a népek békés együttélésének klasszikus földje is, lesz tán rá idő, elküldheti ide a maga üzenetét. Sok mai ellentétnek és rosszindulatnak kell elmúlnia, hogy ez az üzenet tisztán és érthetően előttünk legyen. De, gondolom, ez a béke és a jóakarát s legfőképp Európa hangja lesz, ahogy a szlovenszkói táj volt soká Magyarország legeurópaibb földje.

Budapest felé fogózott az államfordulat előtt ez a föld; urbanizmusa és nyugatiassága, táji helyzete és dél felé húzó mozgalmassága vontá erre felé. De az államfordulat után — épp, mert minden Budapestre hangolt hír elszakadt — az ottani magyarság igen tájékozatlanul állt. A szlovák nép most végleg új utak felé haladt már: az államfordulat felemassága — államalkotó elem-e a szlovák nép a csehszlovák köztársaságban, vagy nem? — önmagába fordította és saját népi lényének megerősítésére, kiélésére buzdította. De mibe fogózhatott az urbanus magyarság, mely szinte a legfogékonyabb és legtermőbb kultúrfogyasztója volt Budapestnek s annak a «klasszikus» művelődésnek, melyet Arany és Gyulai Pál határoztak meg; Petőfire március 15-én gondoltak csupán, Vörösmartyrá alig; Deák Ferenc volt nagyapáink

államférfiúi ideálja és szerették (ó, öreg jogásznemzedék!) Szilágyi Dezsőt . . . Nyugat felől tarkán ömölt most minden egy árban összefolyva (csak Budapest forrásai apadtak el . . .), Berlin, Bécs, főleg Prága; új eszmék, új mozgás, új kavargás ömlött el a megriadt magyarok fölött; sokat küzdöttek s tán emberibb emberek is lettek, mint a budapesti kávéházak, klubok bölcsei, kik örültek «rendíthetetlen» kitartásuknak, vagy rögtön «hazaárlást» szimatoltak minden reális gesztusban, melyben több volt a védelem ösztöne, mint a támadásé. Ez volt az a kor, midőn az «emigránsok és dilettánsok» tanács-talan újjákezdései, vidéki nagyságok gyors növekedései és tekintéllyé dagadásai uralkodtak az új utakra tért szlovenszkói életen.

Igen, még éltek a mult emlékei és még álltak a nagyszerű régi városok. De mi volt a reális értékük és hasznuk? A most felnövő nemzedék már jól ismerte a csehek és a szlovákok politikai és kulturális munkáját; itt mindennek alapja és igazolása a «*nép*» volt és minden jog a «*nép*» és a «természet joga . . .» Így jött a magyar agyakba ebben a kétségbeesésben a mindent megmentő és igazoló «*népiség*» gondolata. Adyból, Móricz Zsigmondból és Szabó Dezsőből vezették le ezeket az ideákat. A politikai és szellemi káosz végül is ezeknek a fiatal mozgalmaknak a zülléséhez vezetett. Mégis: tény, hogy a «*népiség*» fogalmát ezek a fiatalok hozták először bele a magyar gondolkodásba (jóval még a német «*völkisch*» gondolat itthoni elterjedése előtt). És ki tagadhataná, hogy sok tiszta és nagyon emberi szándék volt ezekben a fiatalokban. De figyeljük meg — és ez a jövő szempontjából nem kedvező tünet: a fiatal magyarok nem politikus nemzedékek többé; a humanitás magas és etikus gondolatát többre értékelik a politikánál. Szlovenszkó magyar fiataljai humanisták és szociális érzésűek voltak. De mily kétségbeesett védelem már ott a humanitás, hol a humanitás jelszava aktuális politikai ürügy nem egyszer épp azok ellen, akiknek lelke csupa tragikus bánat, megaláztatottság.

És még egyben tévedtek ezek a fiatalok s ez a tévedésük eredendő szociológiai problémája a mai szlovenszkói magyar szellemi létnek. Oly vidékekről verődtek össze, ahol a magyarság túlsúlyban élt; ezek a területek voltak csak az államfordulat óta részei Szlovenszkónak, mint politikai fogalomnak (a «*Felvidék*» szó táji és nem politikai értelmű volt) s addig elsősorban a dunai és a tiszai magyar etnikum északi határai voltak. Erdélyi «*népies*» minta után indultak ezek a fiatalok, mert ki akarták domborítani és létük szellemi és szociális bázisává tenni e területek magyar népének «szlovenszkóitását». De elfeledték, hogy ez a dekoncentrált peremnépesség sohse volt eddig «szlovenszkói», hanem minden egységes és régi «felvidéki» táji jelleg nélküli dunai vagy tiszai magyar. És nem vették emellett figyelembe azt, hogy ez a dekoncentrált magyarság voltaképp nem «kisebbség» oly értelemben, mint az erdélyi, hanem a «többség»-ből leszakadt, de azzal mégis azonos, egybefüggő «többségi» magyar nép. Mialatt tehát ezt a «szlovenszkói» magyar népiséget kutatták, elfeledték magát az igazi Szlovenszkót, melyet — a déli vidékek gyermekei — alapjában nem is érthettek és ismerhettek. A «*népiség*» kedvéért elfeledték a *történetileg* adott Szlovenszkót öreg hegyeivel, bús falvaival, finom városaival, elomló kúriáival. A *történetileg* adott Szlovenszkó, az a táj, mely azelőtt is «*Felvidék*» volt, nem jelenti a Csallóközt, a rutén földet, a dunai partokat. Ez a fogalom arra a hegyvidékre áll, arra a dekoncentrált, változatos tájra, mely szelid átmenetekkel hajlik a déli síkság és a Duna felé. E táj *népi* és *történeti* eleme a szlovák, a Szepességben

a fogyó németiség és a városlakó, vagy birtokos magyar — és vajjon oly értéktelen ez a «polgári» réteg a maga legigazabb «szlovenszkói», vagy «felvidéki» történeti és szellemi hagyományaival, mai heroikus kulturális erőfeszítéseivel, hogy a «népiség» kedvéért könnyű szívvel lehet róla lemondanunk? . . .

A politikai és természeti igazság és védelem joga az, hogy a szlovenszkói magyar politika a déli «népiségre» támaszkodik. De vajjon az ottani magyar művelődés ügye elválasztható-e a városoktól? Igen, mondják a «népi» gondolat hívei, könnyelmű magyarok és a magyarság fogyásának örülő csehszlovákok : ez a «polgári» városlakó elem pusztuló kisebbség a vidéken, ahol a gazdát cserélő város áll és igen gyakran oly kisebbség atyái városában, melynek nincs meg az a 20%-os arányszáma sem, hogy közjogi és kulturális jogokat birtokoljon. Nos, a legutolsó tavaszi csehszlovák választások igen tanulságos példája : oly városok, melyekben a hivatalos csehszlovák becslés szerint még 20%-nyi magyar sincs, hozták a magyar pártoknak a legtöbb szavazatot . . . És ezekben a városokban olvassák a legtöbb magyar könyvet s e városokban él a nagy fuldoklásban a legheroikusabban a föl-fölcsukló magyar szó. A falu a maga délibb, magyar etnikumú fekvésében hallgatagon és biztosan nézhet az idők változásai elé. De mi lesz a városokkal, melyek magyarságát nem a «kollektívum», nem a «népiség», hanem az egyének — s még hozzá európai műveltségű, «polgári» egyének biztosítják? Lehet, hogy csal ez a szimbolum : mégis úgy érzem, hogy a szlovenszkói magyar ügy, a szellem, az irodalom ügye nem a hallgató falun, de a nyugati életformájú városokban áll, vagy bukik. A csehszlovákok jól tudják ezt, akár a románok : ezért mindenütt a nagy «népi» roham a városok, Európa és a szellem e magyar tűzhelyeinek meghódításáért. Mégis talán a szlovenszkói magyar sors szimboluma nem a falu, de a város és a kúria. A kúria elszegényedett, elomlott, idegen kézre jutott. De a város a maga magyarból, zipserből, szlovákból összenőtt, magyarul érző és beszélő egyedeivel ma is áll ; ki tudja, meddig?

És a szlovenszkói város individualista hitű, nem kollektív. Szlovenszkó dekoncentrált, individualista föld, hol minden apró táj, falu, kisváros önálló színnel és formával feszül a szürke ég alá — és a szlovenszkói magyar ember is individualista, autonóm ember : mert itt, az idegen ár között az autonóm egyéniség hite és hivatása az, hogy föl vállalja a magyar művelődést és a nyugati humanitást egyéni tudata alapján. Itt a «kollektív», népi ösztönöknél sokkal nagyobb dolog ez a bátor individualizmus, a magyarság és nyugat e szintézise. Szlovenszkó multja és jelene indokolja, hogy reámutassunk az ottani problematikának erre az elhanyagolt oldalára : az európai magyar művelődés és a város kapcsolataira. Mialatt az ősi városok magyar jellegét az államhatalom és az előretörő szlovák népiség *külsoleg* eltörölte, még mindig élnek e városokban igen művelt európai magyar emberek, régi kultúrájú családok, elmélyedt, tanult és magányos fiatalemberek : egyének és nem kollektívum! — és talán kár lenne róluk a magyarságnak a «népi» teóriák alapján lemondani. Szlovenszkó mai magyar életében még mindig az európai műveltségű egyéniség a legdöntőbb valami — s ezért nem lehet a szlovenszkói magyar irodalom kizárólag «népies», vagy «kollektív», hanem urbánus és európai : erre kötelez az atyák hagyománya és a jelen minden igénye. Humanitás és Európa : ez a szlovenszkói magyar lélek két legfontosabb tényezője. Nem idéztem itt írók neveit ; a folyamatokat s a lélek igényeit igyekeztem megörögzíteni. Mégis, mintegy fejtegetéseim igazolásául, két fiatal szlovenszkói

íróra hivatkozom, kik teoretikusan és reálisan igyekeztek megmagyarázni a mai helyzetet. A «harcincéves» Szvatkó Pál előre látta ezt az itt rajzolt folyamatot; féltette a magyar ifjúság jövőjét az elproletarizálódástól s megrajzolta a «Bata-cipős magyar ifjúság» új, szerény, szorgalmas, reális típusát: a jelen igazolta őt. És fejtegetéseiben, melyekre itt gondolok most (Magyar Irás 1932, 1. sz.), az állandóan visszatérő kérdés: mi lesz a várossal, mi lesz a műveltséget hordozó középosztállyal; mi lesz azzal a réteggel, mely a leg-európaibb magyar volt, kevert vérű, három-négy nyelv és műveltség birtokosa, «indogermán magyar». Szvatkó Pál még magyar iskolába járt. De a legújabb generáció már csehszlovák iskolában tanult. És itt már maga a magyar nyelv, a pusztá lét a legnagyobb probléma. A «húszéves», új nemzedék teoretikusa, kulturális kérdéseinek őszinte realista megrögzítője: Borsody István előtt (Magyar Szemle 1935 okt.) már az a probléma, vajjon van-e, lesz-e egybeforrasztó, ébresztő kisebbségi szellemiség, lesz-e magyar középosztály, vajjon hová hányódik a «csehszlovák állampolgárság és magyar kulturpolgárság» ellentétei közül a jövő nemzedék. Ime: a szlovenszkói fiatalok két nemzedéke érzi már önmaga sorsán a mesterségesen szított ellentétet urbanizmus és népiesség közt: urbanizmus, művelt magyarság Szlovenszkón nagyon sokat jelentenek s város és iskola nélkül nincs műveltséget hordozó és fejlesztő középosztály. Ennek megmentése elég fontos szociológiai föltétele a magyar irodalomnak: ki lesz majd olvasó, ha nincs magyar város Szlovenszkón? Kell, hogy a jövő ily viszonyok közt meghozza azt a szintézist, mely az atyák legműveltebbjeit és legjobbrait odahajlítja majd a fiatalok felé, a szlovenszkói nyugati magyarság, az «indogermán» magyarság új hajtásai felé, hiszen ők folytatják majd ott az európai módra művelt magyar gondolatot s az atyák hivatását.

KÖZÉPKOR.

*A tömeg zúgott, örvénylett a téren,
A bakó izzadt homlokát törölte,
A keréketört lator mitsem érzett,
Holt tagjait már fogta az enyészet.*

*A szívek ablakai nyitva voltak,
Gőzölgőn áradt rajtuk szenny és átok,
A Piac-tér meghullámozott beléje
S a Nap lement, hogy a szenny el ne érje.*

*Egy csillag állott az ég kárpitjára,
A lator szeme még egyszer kinyitlott,
A csillagfény találkozott szemével
S ő azt hitte, hogy már az égig ért fel.*

*«Még él!» — hangzott fel a dühödt üvöltés,
Ámit a lator muzsikának hallott
S egy angyal tetszett fel a messzi ködben,
Hogy elvigye őt holtan, összeförtlen.*

Majthényi György.